

روند تحولات جمعیت شهر تهران: از گذشته تا آینده

الهام فتحي

* مقدمه

حالت این پرسش مطرح می‌شود آیا برنامه‌ریزان و مدیران می‌توانند زیرساخت‌های لازم برای جمعیتی بیش از جمعیت کنونی شهر تهران تدبیر نمایند و به نیازهای این جمعیت انبوه پاسخ دهند. این مقاله در پی آن است ابتدا روند جمعیت شهر تهران را با استفاده از آمارهای رسمی بررسی نموده و سپس با فرضیات سهم ثابت و افزایشی و میانگینی از سهم ثابت و افزایشی جمعیت شهر تهران در مقایسه با جمعیت شهری کل کشور و ترکیب آن با ثبات میزان باروری کل در سطح کنونی خود (سطح جانیشینی) و بالاتر از سطح جانیشینی (۲/۶) فرزند) به آینده‌نگری جمعیت شهر تهران بپردازد.

* بررسی تغییرات جمعیت شهر تهران در نیم‌قرن

اخیر

اولین سرشماری از شهر تهران به طور رسمی در دوران سلطنت ناصرالدین شاه با هدف جمع‌آوری مالیات در بدو صدارت میرزا آقاخان نوری انجام شد و در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ طبق سرشماری یک‌روزه تعداد جمعیت شهر تهران برابر ۵۴۰,۰۸۷ نفر شمارش و پس از آن در اولین سرشماری عمومی نفوس کشور که در سال ۱۳۳۵ به طور رسمی در کشور اجرا شد، جمعیت شهر تهران برابر ۱,۵۱۲,۰۸۲ نفر شمارش شد. سپس در فواصل زمانی ۱۰ ساله و در مواردی ۵ ساله سرشماری عمومی نفوس و مسکن اجرا شد. بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس مسکن جمعیت این شهر از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ حدود ۵/۷ برابر شده است (جدول ۱).

شکل ۱ متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت شهر تهران و نقاط شهری ایران را در طی نیم‌قرن اخیر نشان می‌دهد. بر اساس این شکل متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت شهر تهران در دوره‌های زمانی ۱۳۳۵-۱۳۴۵ و ۱۳۴۵-۱۳۵۵ از متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت نقاط شهری کشور بالاتر بوده است. سپس در دهه‌های بعدی رشد جمعیت شهر تهران

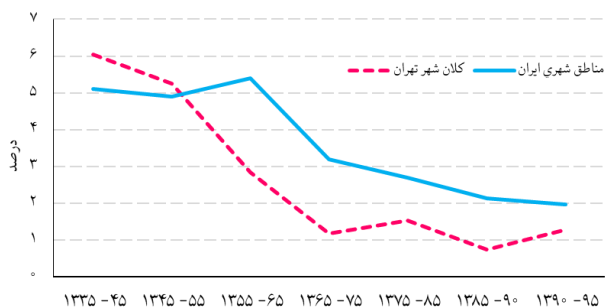
تهران پیشینه‌ای طولانی دارد و بسیاری از باستان‌شناسان بر این باورند که زندگی در این منطقه به دوران نوسنگی بر می‌گردد. در سال ۱۳۹۳ اسکلت یک انسان در منطقه‌ی مولوی تهران، متعلق به حدود ۷۰۰۰ سال پیش پیدا شد؛ در سال ۱۳۹۴ نیز یک اسکلت دیگر به همراه ابزارهای سنگی در نزدیکی همان محل یافت شد (به نقل از ایرنا مورخ ۹۴/۳/۲۶). در دوران صفوی بسیار بر اهمیت تهران افزوده شد؛ شاه طهماسب صفوی فرمان ساخت حصاری با چهار دروازه و برج را برای تهران داد. شهر تهران برای نخستین بار ۲۳۲ سال پیش، یعنی در آغاز سده‌ی سیزدهم و در نوروز سال ۱۱۶۵ هجری شمسی، توسط آقامحمدخان قاجار به‌عنوان پایتخت ایران برگزیده شد. در طول روزگار قاجاری، شهر تهران گسترش زیادی یافت و ساخت و سازهای فراوانی در آن انجام گرفت و در دوره‌ی سلطنت فتحعلی‌شاه محلات تازه و ساختمان‌های چندی در تهران ایجاد شد که از آن جمله مسجد امام خمینی (شاه)، مسجد سید عزیزالله، مدرسه‌ی مروی، قصر قاجار، باغ نگارستان و لاله‌زار را می‌توان نام برد (گنجی: ۱۳۷۱، ۱۳). به این ترتیب از این تاریخ به بعد تهران به‌عنوان دارالخلافه و بزرگ‌ترین کانون جذب جمعیت در کشور شد. در حال حاضر شهر تهران از نظر وسعت روز به روز گسترده‌تر و از نظر جمعیتی نیز متراکم‌تر می‌شود. جمعیت شهر تهران طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۸,۶۹۳,۷۰۶ نفر بوده و مساحت آن ۵۷۴ کیلومتر مربع است. بر اساس آمار سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۴ تهران چهارمین شهر پرجمعیت جهان به‌شمار می‌آید و سازمان ملل پیش‌بینی نموده که در سال ۲۰۳۰ جمعیت تهران به حدود ۱۰ میلیون نفر افزایش یابد. افزایش قابل توجه جمعیت این شهر و عدم توازن آن با زیرساخت‌های شهر تهران، مدیران و برنامه‌ریزان را با مشکلات عدیده‌ای رو به رو نموده است. انتظار می‌رود همگام با افزایش جمعیت کشور، جمعیت تهران هم به رشد خود ادامه دهد. در این

الهام فتحي دانشجوی دکترای جمعیت‌شناسی و رئیس‌گروه آمارهای جمعیت سلامت دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران است.

جدول ۱ - جمعیت شهر تهران و متوسط رشد سالانه: ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال	جمعیت	متوسط رشد سالانه	
		دوره	درصد
۱۳۳۵	۱,۵۱۲,۰۸۲	-	-
۱۳۴۵	۲,۷۱۹,۷۳۰	۱۳۴۵-۱۳۳۵	۶,۰۵
۱۳۵۵	۴,۵۳۶,۲۶۴	۱۳۵۵-۱۳۴۵	۵,۲۵
۱۳۶۵	۶,۰۱۰,۰۷۵	۱۳۶۵-۱۳۵۵	۲,۸۵
۱۳۷۵	۶,۷۵۸,۸۴۵	۱۳۷۵-۱۳۶۵	۱,۱۸
۱۳۸۵	۷,۸۶۴,۶۸۲	۱۳۸۵-۱۳۷۵	۱,۵۳
۱۳۹۰	۸,۱۵۴,۰۵۱	۱۳۹۰-۱۳۸۵	۰,۷۳
۱۳۹۵	۸,۶۹۳,۷۰۶	۱۳۹۵-۱۳۹۰	۱,۲۹

مأخذ داده‌ها: نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و محاسبات نگارنده

شکل ۱- مقایسه‌ی متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت شهر تهران و نقاط شهری کشور: ۱۳۳۵-۱۳۹۵

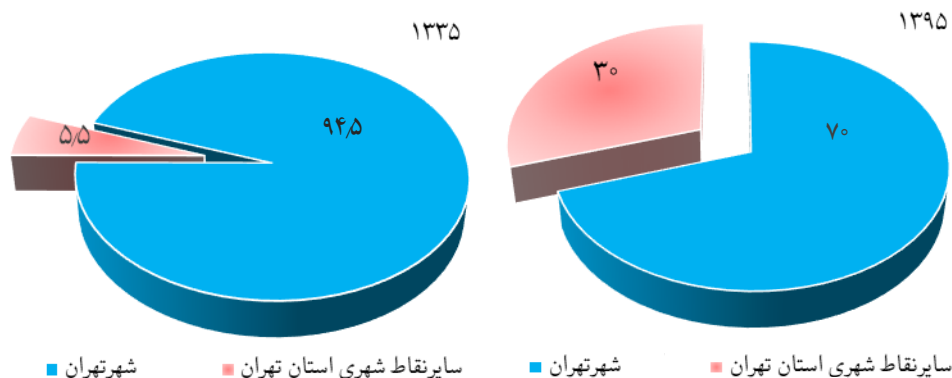
درصد جمعیت شهری استان را درون خود جای داده است (شکل ۲). بدیهی است ایجاد شهرهای اقماری و خوابگاهی^۱ در اطراف کلان‌شهر تهران باعث جابه‌جایی جمعیت در بین شهرهای اطراف شهر تهران شده است.

* سهم جمعیت شهر تهران نسبت به نقاط شهری

ایران

نگاهی به روند جمعیت مناطق شهری ایران و شهر تهران نشان می‌دهد جمعیت هر دو منطقه همواره در حال افزایش بوده است. در دوره‌ی زمانی ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ جمعیت شهر تهران ۵/۷ برابر و جمعیت مناطق شهری ایران ۹/۸ برابر شده است. همچنین سهم جمعیتی شهر تهران نسبت به جمعیت کل مناطق شهری کشور از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ رو به افزایش و پس از آن در طول زمان رو به کاهش بوده است. به این ترتیب که این سهم از ۲۵/۴ درصد در سال ۱۳۳۵ به

کاهش یافته و همواره در سطحی پایین‌تر از رشد جمعیت نقاط شهری کشور قرار گرفته است. به گونه‌ای که در سال‌های اخیر رشد جمعیت شهر تهران به حداقل مقدار خود رسیده است. در تحلیل موضوع می‌توان گفت در چند سال گذشته شهر تهران از جمعیت اشباع شد. از سوی دیگر به دلیل هزینه‌های بالای زندگی در این شهر به ویژه هزینه‌های قابل ملاحظه‌ی مسکن، مازاد جمعیت این شهر به شهرهای اقماری اطراف سرریز شدند. بازسازی جمعیت نقاط شهری استان تهران بر اساس محدوده‌ی جغرافیایی سال ۱۳۹۵ شاهده‌ی بر این مدعا است. در سال ۱۳۳۵ تعداد ۸ شهر در این استان وجود داشت. در سال ۱۳۹۵ تعداد شهرهای استان تهران به ۴۲ شهر افزایش یافت. جمعیت مناطق شهری استان تهران نیز از تعداد ۱,۶۰۰,۸۰۰ نفر در سال ۱۳۳۵ به تعداد ۱۲,۴۵۲,۲۳۰ نفر در سال ۱۳۹۵ رسید. در سال ۱۳۳۵ حدود ۹۵ درصد جمعیت شهری استان تهران در شهر تهران ساکن بودند. در حالی که در سال ۱۳۹۵ شهر تهران حدود ۷۰

شکل ۲- سهم جمعیتی شهر تهران و سایر نقاط شهری استان تهران در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: بر اساس محاسبات نگارنده با استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

جدول ۲- جمعیت مناطق شهری ایران و کلان‌شهر تهران و سهم جمعیتی شهر تهران، ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سهم جمعیتی شهر تهران از کل مناطق شهری کشور	جمعیت		سال
	کلان‌شهر تهران	مناطق شهری ایران	
۲۵,۴	۱,۵۱۲,۰۸۲	۵,۹۵۳,۵۶۳	۱۳۳۵
۲۷,۸	۲,۷۱۹,۷۳۰	۹,۷۹۴,۲۴۶	۱۳۴۵
۲۸,۶	۴,۵۳۶,۲۶۴	۱,۵۸۵,۴۶۸	۱۳۵۵
۲۲,۴	۶,۰۱۰,۰۷۵	۲۶,۸۴۴,۵۶۱	۱۳۶۵
۱۸,۴	۶,۷۵۸,۸۴۵	۳۶,۸۱۷,۷۸۹	۱۳۷۵
۱۶,۳	۷,۸۶۴,۶۸۲	۴۸,۲۵۹,۹۶۴	۱۳۸۵
۱۵,۲	۸,۱۵۴,۰۵۱	۵۳,۶۴۶,۶۶۱	۱۳۹۰
۱۴,۷	۸,۶۹۳,۷۰۶	۵۹,۱۴۶,۸۴۷	۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

بین ۹,۳۰ و ۱۱,۴۸ میلیون نفر خواهد بود. بنا بر این چنانچه سیاست‌های جمعیتی کشور به سمت افزایش و یا حتی تثبیت باروری در مقدار کنونی خود باشد در صورتی که تدابیری نیز برای تمرکززدایی از کلان‌شهر اندیشیده شود، این شهر حداقل جمعیتی بیش از ۹,۱۴ میلیون نفر را درون خود جای خواهد داد. شایان ذکر است که جمعیت مورد بحث مربوط به جمعیت شب شهر تهران است. بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۰، روزانه حدود ۵۰ هزار نفر جمعیت شناور نیز به شهر تهران سرریز می‌شود که جمعیت روز این شهر را متراکم‌تر از جمعیت شب آن می‌نماید. حال این سؤال مطرح می‌شود آیا شهر تهران در آینده می‌تواند پاسخگوی امکانات مختلف زیربنایی، زیستی و محیطی، بهداشتی، آموزشی، اقتصادی، ترافیکی و حمل و نقل، فرهنگی و ... باشد، در حالی که اکنون شهر تهران پاسخگوی نیازهای جمعیت کنونی خود نیست.

✽ نتیجه‌گیری و پیشنهادات

از زمانی که آقامحمدخان قاجار شهر تهران را به‌عنوان پایتخت برگزید تاکنون که بیش از ۲۳۵ سال می‌گذرد. در این دوره‌ی زمانی، جمعیت شهر تهران از رقمی حدود ۲۰ هزار نفر به رقمی بالغ بر ۸,۶ میلیون نفر رسیده است و انتظار می‌رود همگام با افزایش جمعیت کشور این رقم نیز افزایش یابد. علی‌رغم تلاش‌های وافر که برای تجهیز زیرساخت‌های مختلف شهر تهران انجام می‌شود اما به نظر می‌رسد رشد جمعیت این شهر بر رشد بسترسازی و ایجاد زیرساخت‌های مختلف این شهر پیشی گرفته به گونه‌ای که در حال حاضر با مشکلات عدیده‌ی ترافیک، آلودگی زیست‌محیطی، بهداشتی، فرهنگی،

۱۴,۷ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است (جدول ۲). ارقام حکایت از آن دارد که آهنگ کاهش سهم جمعیت کلان‌شهر تهران در سال‌های اخیر کم‌تر شده است و انتظار می‌رود چنانچه تدابیری در زمینه‌ی سیاست‌های کاهش تراکم جمعیت و کاهش تمرکززدایی این شهر اندیشیده نشود، در سال‌های آتی روند تغییرات همچنان کند و ناچیز باشد.

✽ آینده‌نگری شهر تهران

در ادامه با چند فرض ساده جمعیت شهر تهران آینده‌نگری می‌شود. ابتدا جمعیت مناطق شهری ایران با استفاده از روش ترکیبی و با سناریو تثبیت باروری در سطح جانشینی یعنی ۲/۱ فرزند و سپس با فرض افزایش باروری به بالاتر از سطح جانشینی یعنی ۲/۶ فرزند تا سال ۱۴۳۰ شمسی پیش‌بینی می‌شود. هدف از ارائه‌ی این دو فرض این است که اگر میزان باروری کل در سطح کنونی خود باقی بماند و یا افزایش یابد، چه تغییراتی در سهم جمعیتی شهر تهران پیش خواهد آمد. در ادامه، نتایج پیش‌بینی در مورد شهر تهران با سه فرض اول این که سهم جمعیتی ۱۴,۷ درصدی مشاهده شده در سال ۱۳۹۵ همچنان در طول زمان ثابت بماند؛ دوم؛ سهم جمعیتی به مقدار ۵/۰ واحد در هر دوره‌ی ۵ ساله کاهش یابد و سوم میانگینی از فرض سهم جمعیتی ثابت و کاهشی (جدول ۳)، ارائه می‌شود.

بر اساس محاسبات فوق در هر حالت جمعیت شهر تهران افزایش خواهد یافت، جمعیت پیش‌بینی شده در فرض سهم جمعیتی ثابت حداقل ۹,۵۲ و حداکثر ۱۴,۱۰ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ خواهد شد. با فرض میانگین فروض ثابت و کاهشی نیز جمعیت پیش‌بینی شده

جدول ۳- آینده‌نگری جمعیتی شهر تهران با توجه به سهم جمعیتی از جمعیت مناطق شهری کشور، ۱۴۰-۱۳۳

پیش‌بینی جمعیت شهری ایران با روش ترکیبی		فروص سهم جمعیتی شهر تهران		آینده‌نگری با سناریو افزایش باروری ۲/۱ فرزند		آینده‌نگری با سناریو تثبیت باروری ۲/۱ فرزند	
سال	افزایش باروری بالای سطح جانشینی ۲/۱ فرزند	ثابت	رو به کاهش	میانگین سهم فروص ثابت و کاهشی	سهم جمعیتی ثابت	سهم جمعیتی رو به کاهش	میانگین سهم فروص ثابت و کاهش
۱۴۰۰	۶۴,۸۰۶,۲۵۰	۱۴۷	۱۴۲	۱۴۴	۹,۵۲۵,۵۵۴	۹,۲۰۱,۵۲۳	۹,۳۶۳,۵۳۸
۱۴۰۵	۷۰,۲۸۳,۰۶۸	۱۴۷	۱۳۷	۱۴۲	۱۰,۳۳۰,۵۶۵	۹,۶۲۷,۷۳۴	۹,۹۷۹,۱۴۹
۱۴۱۰	۷۵,۱۹۹,۷۱۴	۱۴۷	۱۳۲	۱۳۹	۱۱,۰۵۳,۲۳۸	۹,۹۲۵,۲۴۳	۱۰,۴۸۹,۲۴۱
۱۴۱۵	۷۹,۶۶۱,۸۹۵	۱۴۷	۱۲۷	۱۳۷	۱۱,۷۰۹,۱۱۳	۱۰,۱۱۵,۸۷۵	۱۰,۹۱۲,۴۹۴
۱۴۲۰	۸۵,۶۴۸,۸۸۷	۱۴۷	۱۲۲	۱۳۴	۱۲,۵۸۹,۱۱۱	۱۰,۴۴۷,۸۸۹	۱۱,۵۱۸,۵۰۰
۱۴۲۵	۹۱,۱۶۸,۹۶۶	۱۴۷	۱۱۷	۱۳۲	۱۳,۴۰۰,۴۸۱	۱۰,۶۶۵,۴۱۲	۱۲,۰۳۲,۹۴۶
۱۴۳۰	۹۵,۹۴۱,۵۶۶	۱۴۷	۱۱۲	۱۲۹	۱۴,۱۰۱,۹۸۲	۱۰,۷۴۴,۰۲۷	۱۲,۴۲۳,۰۰۵

مأخذ داده‌ها: بر اساس محاسبات نگارنده با استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس مسکن ۱۳۹۵

اجتماعی، اقتصادی و ... رو به رو است. در فرض پیش‌بینی کاهش سهم جمعیت شهر تهران همراه با فرض ثبات میزان باروری کل، در سال ۱۴۳۰ به جمعیتی حدود ۹,۵۳ میلیون نفر خواهد رسید و با فرض افزایش سهم جمعیتی شهر تهران و افزایش میزان باروری کل به رقمی بالاتر از سطح جانشینی (فرض خوش‌بینانه) در سال ۱۴۳۰ شمسی، حداکثر ۱۴/۱ میلیون نفر جمعیت را درون خود جای خواهد داد. بنا بر این چنانچه سیاست‌های جمعیتی کشور به سمت افزایش و یا حتی تثبیت جمعیت باشد اگر حداقل تدابیری برای تمرکززدایی از شهر تهران اندیشیده شود، این شهر حداقل جمعیتی بالای ۹/۱۴ میلیون نفر را درون خود جای خواهد داد و اگر تدابیری اندیشیده نشود جمعیتی حداقل بیش از ۱۱ میلیون نفر را درون خود جای خواهد داد. شایان ذکر است که جمعیت مورد بحث فقط مربوط به جمعیت شب شهر تهران است. بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۰، روزانه حدود ۵۰۰ هزار نفر جمعیت شناور نیز به شهر تهران سرریز می‌شود که جمعیت روز این شهر را مترکم‌تر از جمعیت شب آن می‌نماید. حال این سؤال مطرح می‌شود آیا شهر تهران در آینده می‌تواند پاسخگوی امکانات مختلف زیربنایی، زیستی و محیطی، بهداشتی، آموزشی، اقتصادی، ترافیکی و حمل و نقل، فرهنگی و ... باشد، در حالی که اکنون شهر تهران پاسخگوی نیازهای جمعیت کنونی خود نیست.

توضیحات

^۱ Dormitory towns, or Bedroom communities.

منابع

- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور، ۱۳۳۵-۱۳۹۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهر تهران، ۱۳۳۵-۱۳۹۵.
- گنجی، حسن (۱۳۷۱). گیتاشناسی، اطلس کامل شهر تهران، چاپ چهارم، تهران.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (ایرنا) مورخ ۹۴/۳/۲۶، کد خبر ۸۱۶۴۸۸۴۴.

UN, World urbanization-prospects, reversion 2014.
www.lonelyplanet.com. Retrieved 2018-05-28.